

Egy új Karinthy-kép felé

A bevezetőben a címhez fűznék megjegyzéseket. Az első a beharangozott Karinthy-kép újszerűségére vonatkozik. Ezen mindössze egy újabbat értek, egyet a lehetségesek közül. Másodikként az irányhatározóval foglalkoznék. Ez a beszélő helye, s egyben megjelenülésének módja. Mint viszonyfogalom nem rendelkezik meghatározott jelentéssel, azaz a beszélő az elmozdulásban van. Lássuk: honnan, merre.

A Karinthy-szöveg monologikusként mutatta fel azt a megközelítésmódot, amelyet rákérdezés nélkül, adottként vettem át (a pozitívizmus történetiség-felfogásának és a mű immanens értelmezésnek egy nem szerencsés keverékére gondolok). Ezek után megkerülhetetlennek tűnik, hogy a lehetőség szerint adott diskurzusok szövevényében a magam horizontját körvonalazzam. Mindezt azért, hogy azután párbeszédbe bocsátkozván a szövegekkel, az ebben a horizontban megmutatózó irodalomértés hazardírozhassa önnön létét.

A Karinthy-recepció számomra hozzáférhető anyaga¹ konszenzusra jut abban, hogy a Karinthy-fenomén problematikus. Ha tipizálok az erre adott befogadói válaszokat, két alternatívát lehet elkülönítenem. Egyik esetben ez az egyébként meglehetősen ködös terminus a távolítást szolgálja, mintegy visszarahásván a felelősséget post mortem a szerzőre. A gesztus a magyar kritikai tudat működése vonatkozásában jelentéscs. Szilágyi Márton gondolatára szeretnék utalni, aki szerint ebben a berekben még mindig nincs státusa az önmagára reflektálásnak.²

Másik alternatívaként e problémát a kritika feladata megoldani. A feladat a kritikai diskurzus kifejeződésszintjén úgy merül fel, mint ami a szerző érdekeit szolgálja. A töredékesség és ennek variációi, a befejezetlenség, kidolgozatlanság, félbehagyottság terminusait idézném fel. A szerző már nem töltheti ki a réseket, nem fogja megírni a nagy összefoglalót, így csonkaságra van kárthatva, ha az utókor ezt nem vállalja fel. Valamiféle visszavetített, rejtett legitimizálás zajlik tehát, s felfüggesztődik az a vonatkozás, amely a megértő érdekszférájához kötné a feladatot, annak önmegértése lehetőségeként. Feltevésem szerint, és meglehetősen elnagyoltan, ez azt jelentené, hogy a töredékesség, a hiány elsődlegesen axiológiai felhangok nélkül mint a poétikai megformáltság ténye kerülne a megértés horizontjába.

A számomra autentikusként tételeződő kérdés mármint az alkotói önreflexió és az írói szerepfelfogás vagy felfogások viszonyára vonatkozik, azaz a szövegekben megmutatózó szubjektumok modalitásait érinti. Kérdés számomra, hogy csak poétikai modalitásról van-e szó, vagy valami másról is. A szerepfogalom kérdésköre — a tematizáltság szintjén legalábbis — visszatérő motívuma Karinthy műveinek. E

kategóriát mint az éntételezés egy fogalmilag is megragadható formáját tartja számon a szociálpszichológiai szakirodalom. A továbbiakban Goffmann meghatározását szeretném fölidézni, mely így szól: „A szerep az a tevékenység, melyet bizonyos helyzetű ember akkor végezne, ha kizárólag a helyzetéből adódó normatív követelmények alapján kellene cselekednie”³. Ha ezt az implikációra épülő kijelentés-szerkezetet az irodalomelmélet kontextusában hozom szóba, akkor afelől kellene döntenem, hogy mi tekinthető e vendégkörnyezetben szerepmegvalósító cselekedetnek. Tovább gondolhatónak tűnik az austini beszédaktuselmélet, valamint Kulcsár Szabó Ernőnek az a kísérlete, mely a monográfia műfajából vezeti le a szerző köztes státusának tézisé⁴. Ez lehetőséget ad számára ama kérdés megfogalmazására, hogy a kulturális és irodalmi jelhasználat szabályrendszerei, eltérő változatai, illetve érvényesülési lehetőségei milyen mozgástérben teszik lehetővé az írói szerepfelfogás formálását, egyénítését és legitimációját.

Második nekifutásban az önértelmezéshez, implicita a szereplehetőségekhez való viszonyt a kulturális kontextusba ágyazottan vizsgálom. E kulturális kontextust mint olyat gondolom el, amely, a szöveghez hasonlóan a használatban létezik, vagyis akkor van, ha olvassak. A használat módja adott gondolkodástörténeti korszak megismerési stratégiáit nyilvánítja meg, s ez diskurzusformákban olt szövegtestet. Egyfajta időhasználatról van szó, amennyiben a korküszöbök ennek alakulása mentén tapinthatók ki.⁵ A diskurzusforma implikálja a hatalom bizonyos aspektusát az állandósult használati módokban. Tipikus formái öngazoló jellegűek. A korábban jelzett Karinthy-problematizálás rejtett szemrehányása és korrekciós kényszere mellé azzal a feltételezéssel lépek, hogy e szerző nem a kiteljesítés szándékával használja kora diskurzusát, ugyanakkor nincsenek illúziói a tekintetben, hogy ez a fordított viszonyban másként alakul. (A pozitív értéktartományban leképződő előítéletekre emlékeztetnek a zseni elméletre, a titokzatosság ilyen felhangú bevetésére.) „Egyik fejet a másik után próbáltam ki magamon, ha arról volt szó, hogy mutatnom kellett magam valaminek [...] így lettem a született unatkozók, ásitozók, és étvágytalanok szemében kapkodó, bizonytalan jelenség, akit nem lehet sehová elraktározni, s így szerintük nyilván nem is létezik [...] a lélekábrázolás mozgóképezését még nem találták fel, és, irodalomtörténetről nem is beszélve, a kortársak kritikája sem szereti a túlságosan nyugtalan modellt, akinél folyton egyeztetni kell a vonalakat.”⁶ Az idézett részlet Karinthy *Őnarckép* című írásából való.

Az atipikus diskurzushasználati módokból a legitimációs gesztus hiányzik, ezért ennek szemszögéből leginkább nihilistának tekinthetőek (lásd: bohóc, humorista, deviáns).

Feltételezésem szerint létezhet olyan beszédmód, amely ezeket a szempontokat átmenetileg figyelmen kívül hagyja. Miben látom megragadhatónak ezt az atipikus viszonyulásmódot a vizsgált fenomén esetében? A *Mennyei riport* pszcudo-írója

utazásának egyik stációjában az altamirai barlangrajz emblémáját invokálja: „Ezt azért csináltam [...] mert olyan, mint a bölény [...] és mégsem fut el [...] és nem gázol agyon... nem lehet megenni, megmarad a falon, senki se szedheti le onnan [...]”⁷ A barlangrajz mint alkotás olyan értékszempontokat hoz játékba, amelyek távolítják az alkotáshoz való viszonyulás szakrális-patetikus jellegét. Ez a gesztus nem önmagában válik érdekessé, hanem az életmű olyan közegrészeiben, amelyekben a kimondás váteszi energiája határozza meg a beszéd vagy tematizálás módját. Ám legalábbis e regényvilágban cél nélkül marad, illetőleg célirányt az éntételeződéseknek rendelődik alá. Úgy tűnik, Karinthy az írószerep-problematikát önnön létezésére vonatkozó kérdésként kezeli. A következőkben ezért a gadameri játékfogalom⁸ néhány aspektusára koncentrálok, abból a gondolatból indulván ki, hogy a homo ludens esetében a játék az alkotó létmódja. Azok a célvonatkozások, amelyek a tevékenykedő létezését általában meghatározzák, a játszó viselkedésében nem tűnnek el, de lebegni kezdenek. Ennek egyik lényeges következménye az lesz, hogy a tevékenység, melyet általában eszköz jellegűnek tekintenek, önmagában vett célként kerül a figyelem előterébe. Ily módon a megismerésnek ez a sajátos típusa alkalmassá válhat arra, hogy maga képezze a megfigyelés tárgyát. Karinthy-nál valami hasonló történik. A műalkotás olyan tapasztalattá válik, amely kiformalja a játszva tapasztalót. A játszva tapasztalásnak ez a formája a játék két aspektusát tárja föl. Módszertani elvként tudatosságot feltételez, önmegvalósítási formaként öntudatlan és reflektálatlan. Reflektálatlan, mert a játék természete megköveteli a maximális jelenlétet. Teremtő és énteremtő aktus, ugyanakkor az átlényegülés lehetősége. A reflexió mozzanata a játékot megismerési aktusként, a reflektálatlan jelleg pedig létrejövéséül jeleníti meg. A játék lényegi összetevője, a mozgás vonatkozásában a teleológia felfüggesztése azt jelenti, hogy nincs befejeződés. A játék mint alkotás tehát nem tevékenység, hanem állapot, mely addig tart, míg vállalják, mint kísérletet. A játékfolyamat, mellyel Karinthy kísérletezik, kultúrtérben lejátszódó mozgás, a diszperzió jegyében. Szétfutó irányú, egyfajta feloldódást is jelent. A hagyománynak való önátadást jellemzem e fogalom segítségével. A principium individuationis közegként elgondolt játéktérben e mozgás kettős irányú: az önátadást az egyénítés követi. A diszperzió nem jelenti a szubjektum megszűnését, csak kiterjedését. Itt újra Merlin *Oldtime* alakjára utalnék. Kísérlete arra vonatkozik, hogyan tehető belakhatóvá az idő a mozgás által. A történetyszerűen megjelenülő mozgás, melynek műfaja a Karinthy által kedvelt utaztató regény, ebben a megközelítésben a kognitív mozgás jelenségét is implikálja. Ilyen értelemben tekintem lehetségesnek azt a verziót, mely a *Cimsvakokat*, vagy az *Így irtok ti-t* is utaztató regényként olvasná. A hagyomány asszimilációjának módja módszertani vonatkozásban az alany—tárgy viszonyban lenne megragadható. E megismerésmódot azonban nem az ismeret-birtoklás, hanem inkább a megélés fogalmával közelíteném, ez pedig az alany—tárgy

viszony felszámolódását jelenti. A diszperziós mozgásban hiposztázisok sorozata alakul ki. Az idő különböző helyein a lehetőség szerinti szerepvándor jelenül meg ezekhez viszonyítottan. Minden már megformált szerep kontextussá válik, mely a rákövetkező értelmezési közegének része, egyfajta asszociatív szerkezetként működik. E szerepeknek kettős funkciójuk van, az értelmezetté és az értelmezőé. Ez a szerkezet az önmegértés működési mechanizmusának analógiájaként is szemlélhető. Az önmegértést az előzőkben a megértési folyamathoz kapcsoltam. A két fogalom között a szerep teremtett kapcsolatot. A megismerő alany számára a megismerési folyamatban felkínálkozó szerepek egyfajta kihívásként jelentkeznek, mely az önmegformálás lehetőségére vonatkozik. Létezésének anyagát pedig a szerep, azaz különböző játékszabályrendszerek és a történeti-kulturális kontextus adja. Így értendő az a kijelentés, hogy a létrejövés folyamatában a megértés és önmegértés szoros kapcsolatban áll egymással. Az önmegértés egyfajta interaktív mozgás szerep és szubjektum között. Ez az interaktív mozgás egy táguló értelmezéshorizontot hoz létre. Úgy tűnik, az implikált alanynak egyfajta megkettőződéséről van szó, a szerepmegformálások révén asszimilált hagyomány és a megformálandó szerep vonatkozásában. Az interaktív mozgásban lévő alany, mivel nincs statikum, csupán folyamathatározókkal írható le. A statikum hiánya tulajdonképpen feltétele. A jellemzett mozgás egyik lényegi mozzanata, a szubjektumnak mint megismerőnek a szubjektumtól mint szerepmegformálótól való távolodása. Ez egyfajta határhelyzetet alakít ki, mely az értelmezés szintjén megteremt a maga sajátos tudatállapotát, a határ-tudatot, s oka bizonyos hagyományos jelszerkezetek jelentésváltozásának. Gondolok itt arra, amit dilemmaként a műfaji konszenzusnak a Karinthy-féle prózaszerkezetekkel való találkozása szokott fölvetni⁹, más oldalról a tudományt mint kultúrtényt illető hangsúlyváltásokra pl. a *Capillaria*, a *Faremidó*, a *Mennyei riport* és a *Címszavak* vonatkozásában. Ha az eddigiek alapján Karinthyt is egyfajta jelszerkezetként fogom fel, a kérdésem a következőképpen alakul. Hogyan viszonyul Karinthy mint jelölő Karinthyhoz mint jelölthöz. Ha a jel funkcióját abban gondolom el, hogy megszűnjék a jelölt megértésekor, azt lehet mondanom: Karinthy az a mindig jel, amely mindig megszűnik, átadva helyét a mindig jelölt Karinthynek, a szerepmegformálónak. Mindezek után úgy gondolom: a Karinthy-jelenség értelmező megközelítésében a kritikai apparátussal csupán mint probabilitással érdemes számolni. Hipotézisemben egy attitűdöt kívánok körvonalazni. Ennek segítségével a szöveg önidentikus státuszára kérdeznék rá, abból a megfontolásból, melyet részben a recepciótörténet olvasata alakított ki bennem, hogy újra kell fogalmazni a megjelenülő szubjektum kérdéskörét. Ez egy, a Karinthyéval analóg önreflexiós módszer kialakítását jelenhetné, vagyis azt, hogy módszertani előfeltevésimmet állandóan a vizsgálódás horizontjában tartom, hagyom, hogy konstruáljon, vagy dekonstruáljon, sőt akár a kettőt egyszerre. A magam elméleti attitűdjének

folyamatos újrafogalmazására kényszerülök így, ez a Karinthy-szöveg kihívása számomra. Kérdésbe átfordítva: irodalom-e az, amit vizsgálók, vagy csak annak álcázza magát? Ha nem az, akkor milyen viszonyt létesít vele? Lehet-e ebből szövegértelmezési mód: és ha igen hogyan? Töredékes életműre megbízhatóan kiterjeszhető, általánosan érvényes megértésmódot ráépíteni lehet ugyan, ám ez több mint tetszetős paradoxon. E hipotézis vázolásakor mégsem tudtam kívül kerülni a koherencia bűvkörén. Az alternatíva mint gondolkodásom pillanatfölvétele zárt és elrendezésre törekvő. Legfennebb abban tetszeleg, hogy törésvonalakkal kockázik. Pillanatnyiségével védekezhetem, azzal a be nem vallott reménnyel, hogy egy következő időpillanat átrendezi majd konstrukciómat, miután szétdobta azt.

Kísérletem utolsó gesztusaként a Kriterion gondozásában megjelent *Idegen Szavak Szótárából* idézek: „attitűd: francia eredetű, 1. magatartás, viselkedés, modor; 2. elméleti álláspont, szellemi beállítottság; 3. szerepjátszás, felvett szerep, csinált modor, póz; 4. a művészetben valamilyen mozdulatot ábrázoló testtáras; és végül 5. a táncművészetben balettpóz, a táncos egyik lábán állva, a másik lábát ehhez derékszögben behajlítja.”

Jegyzetek

1. Lásd pl. Babits Mihály, Boros István, Halász László, Szalay Károly, Fráter Zoltán, Pála Károly munkáit, valamint az Angyalosi Gergely által szerkesztett tanulmánykötet anyagát.

2. Vö.: Szilágyi Márton: *Kritika és irodalomtörténet*. In.: Alföld, 1992.

3. Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat, Bp., 1981.

4. Lásd Kulcsár Szabó Ernő: *Az újraértés küszöbén*. In.: *Irodalomtörténet* 1996. 2.

5. Vö.: pl. Blumenberg, Hans: *Die Epochen des Epochenbegriffs*. In: *Aspekte der Epochenschwelle: Cusaner und Nolaner*. Frankfurt, 1976.

6. In: *Idomított világ*, I. köt.

7. In: *Mennyei riport*. Bp., Magvető, 1958, 111.

8. Vö.: Gadamer, Hans Georg: *Igazság és módszer*. Bp., Gondolat, különösen 88—93.

9. E dilemma következetes végiggondolásában az Angyalosi Gergely által szerkesztett tanulmánykötet (*Bíráló álruhában*. Bp., Maecenas, 1990.) tett jelentős lépést.